

ՏԻՐԱՅՐ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ ԲՐՅՈՒՍԵԼԻ
ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

Բրյուսելի Արքայական գրատան հայերեն ձեռագրերի սույն ցուցակը, որի ինքնագիր օրինակը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի Անհատական արխիվների ֆոնդում (Թղթապանակ № 123, վավերագիր № 1ա), Տիրայր Տեր-Հովհաննիսյանը կազմել է դեռ 1909 թվականին, երբ շրջագայում էր Եվրոպայում:

Ցուցակը բովանդակում է երեք ձեռագրերի նկարագրություն, որոնցից առաջինը 1720-ին ընդօրինակված մի Ավետարան է՝ թուրքերեն զուգահեռ թարգմանությամբ, երկրորդը՝ Շրոդերի «Արամեան լեզուի գանձ» աշխատության հոլանդերեն թարգմանությունը՝ կատարված XVIII դարի կեսերին անձանոթ թարգմանչի կողմից, իսկ երրորդը՝ XVIII դարում կազմված հայերեն-լատիներեն եռահատոր մի բառարան:

Առաջին և երրորդ ձեռագրերը գիտական շրջանառության մեջ են մտել Ֆ. Մակլերի համառոտ նկարագրությամբ («Rapport sur une mission scientifique en Belgique...», Paris, 1924), իսկ երկրորդ ձեռագրի մասին, որքան մեզ հայտնի է, ցարդ ոչինչ չի ասված:

Սույն ցուցակը, որը հրատարակվում է որոշ կրճատումներով, միանգամայն բավարար պատկերացում է տալիս նշված ձեռագրերի մասին:

Ա. Զեյթունյան

1

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ms. № 21701

ՌՃԿԹ—1720

Թերք՝ 3 + 291 + 3 = 297: Մեծուքյուն՝ 22 × 16: Գրուքյուն՝ երկսյուն, 15,5 × 4,5: Տող՝ 35: Պրակ՝ 25, յուրաքանչյուրը 12 թերթից, բացի ԻԵ-4: Վերջին կազմելու ժամանակ ԺԸ պրակը սխալմամբ դրված է Ե-2 պրակների միջև: Նյութ՝ թուղթ, հաստ, կես ողորկած, դեղնավուն: Գիր՝ նոտրգիր, մանր, ոչ կանոնավոր, սև թանաք, երբեմն թանաքի փոփոխություն: Կազմ՝ 23 × 16, ստվարաթուղթ, կաշեպատ, սև, նորագույն, ԺԹ դ.: Երկու կողերի երեսին տաճկական պետական նշան: Ներսը գունավոր թղթով պատած: Մագաղարյա պահպանակ՝ շունի, միայն սկզբից և վերջից երկ-երկու թղթյա պահպա-

նակ: Հանգամանք՝ լավ. տեղ-տեղ փոքր նորոգություններ, բնագիրը նորոգված, վրան թղթեր կպցրած և նորից նույն գրչով գրած՝ 48բ, 54ա, 187ա, 257ա: Բծեր՝ 22, 31, 58բ, 59ա, 95բ, 96ա, 105բ, 160, 163, 170 (վերջին երեքը խոնավության հետքերով): Զնչված՝ 62ա, 131ա, շորս-շորս տող, վրան դծեր քաշած: Բնագրի պահասների հավելումներ՝ 12բ, 18ա, 23ա, 30ա, 38ա, 51, 56ա, 61բ, 64բ, 74ա, 75ա, 84բ, 86ա, 92, 109ա, 111բ, 113, 115բ, 117ա, 120ա, 121բ, 122բ, 129, 131բ, 138ա, 139բ, 149ա, 154բ, 157ա, 162ա, 172ա, 177ա, 178ա, 180ա, 185ա, 186բ, 189բ, 190բ, 191բ, 208բ, 269ա, 273բ, 274ա, 279ա, 290բ: Պակաս՝ 75ա: Կտրած և նոր թուղթ կպցրած, գրված նույն գրչությամբ՝ 74: Դատարկ՝ Iբ, IIբ, IIIբ, 87ա, 138բ, 219բ, 291, I, II, III: Խորան կիսախորան, լուսանցազարդ, նկար՝ շունի: Զարդագիր՝ սկսվածքները թռչնագրեր, անարվեստ: 93-ից սկսած խոնավությունից թռչնագրերը շնչված և նոցա տեղը այլ գրչով, սև թանաքով, շատ անվարժ գրչի ձեռքով սովորական բուրդգիր գլխատառեր, անճաշակ: Սկսվածքները, վերնագրերը և տնագլուխ տառերը կարմրադեղ: Ժամանակ՝ ՌՃԿԹ (1720): Տեղ՝ անհայտ: Գրիչ, ծաղկող՝ Տեր Խաչատուր: Տեր՝ Արզրման: Հիշատակարան՝ IIա, IIբ, IIIա, 92բ, 290բ, Ա կողմի ներսը: Տեղեկություն՝ գնված 1860 թ. նոյեմբերի 5-ին vicomte Th. de Jonghe-ի գրատան վաճառման աճուրդի ժամանակ, 52 [r. 80 c.: Կնեպոզմ՝ IIIա, 1ա, 2ա, 3ա, 6ա ևն, 290բ «Bibliothèque Royale»:

Մատյանս է Ավետարան, որի մեջ կան շորս Ավետարանները, դիմացը՝ տաճկերեն թարգմանությամբ: Սկիզբը շունի եվսերի թուղթն առ Կարսիանոս. առանց նախադրության, ցանկի, և բովանդակում է.

1. 1ա «Սերոյ Աւետարանիս Յիսուսի Քրիստոսի [որ] ըստ Մատթէոսի: Գլուխ առաջին—Գիրք ծննդեան Յիսուսի Քրիստոսի [որդոյ Դաւթի] որդոյ Արքահամու...»:

«Սուրբ Աւետարանը Յիսուս Քրիստոսուն Մատթէոսըն միւնիպիւննէ: Պաշիպիտա—Գիթապը միլլատ Եսուս էլ-Մէսիհ իբնի Դաւութ իբն Իբրահիմ...»:

Ստորին լուսանցքներում չէ նշանակված Ավետարանների համատես աղյուսակը, այլ կողքի լուսանցքի վրա նշանակված են գլխահամարները՝ Ա-ՅՄԳ և տաճկերեն՝ 1—354, սև թանաքով: 38ա Չունի «Ազգ շար և շնացող նշան խնդրէ...» (ԺԶ, 4): 75ա «Յայնժամ պատասխանի տացեն արդարքն... երբ տեսար», որից հետո հայ բնագիրը պակաս (ԻԾ, 37-ԻԶ, 3), տեղ բաց թողած, իսկ տաճկերեն թարգմանությունն ամբողջ:

2. 88ա «Աւետարան ըստ [Մարկոսի]—Սկիզբն Աւետարանի Յիսուսի Քրիստոսի որդոյ Աստուծոյ: Որպէս և գրեալ է...»:

«Իննի[լ] պապ Մարկոս—Իսահ Մէսիհ իպնուլլահըն Ինճիլըն էվէլին՝ ճէ ևազրմըշ տըր, փեղամպէրլէր տէ...»:

137բ «Եւ ոչ ումեք զինչ ասէին, զի երկնշէին» բառերից հետո առանձին կարմրադեղ նշանով՝ «Յարուցեալ Յիսուս առաւօտուն... երթային գհետ նոցա» (ԺԶ, 9—20):

3. 139ա «Աւետարան քստ Ղուկասի—Քանդի բազումք յօշոտարեցան վերբստին կարգել...»: «Ղուկաս (ղիմացր) պաշ. Ղուկաս գլուխ—վէ շօքլար իխթար էյլէտիլէր...»:

64բ (ժԸ սրակը կազմելու ժամանակ սխալմամբ փոխադրված 60—72, փոխանակ լինելու 215-ից հետո) բնագրի մեջ շունի՝ ԻԲ, 43—44. այդ դրված է ստորին լուսանցքի մեջ. «Եւ երևեցաւ նմա հրեշտակ հեղեալ յերկիր», նույն գրով: Տաճկերեն թարգմանութեան մեջ այդ մասը շկա: 167բ-ից սկսած վերևի լուսանցքի մեջ չէ նշանակված Ավետարանի վերնագիրը մինչև վերջ՝ 219ա:

4. 220ա «[Աւետարան քստ] Յոհաննու—Ի սկզբանէ էր բանն, և բանն քէլիմէ, վէ քէլիմէ Ալլահաէ իտի...»: Ա. պապ Յոհան—Գատիմդէն իտի քէլիմէ, վէ քէլիմէ Ալլահաէ իտի...»:

233բ Ունի «Եւ հրեշտակ Տեառն իջանէր...» տունը, առանց որևէ նշանի: նույնը տաճկերեն թարգմանութեան մեջ (Ե, 4): 246ա Ունի «Իրբ կնոջն շնացելոյ» առանց առանձին վերնագրի և բաժանման նշանի, բուն մարմնի մեջ. «Եւ գնացին իւրարանչիւր որ ի տեղի իւր... մի մեղանչէր» (է, 51-Ը, 11):

Հ ի շ ա ա կ ա ր ա ն

1. 290բ Գլխավորը. «Աւարտումն գրքիս ՌՃԿԹ (1720), մարտի յամսոյ ժ և Ա (11), ի վաչելումն Արգրմանին: Ընդ երկայն աւուրս պահեսցէ: Չեռամբ նախաշ Տէր Խաչատուրի, ի ժամանակս Կարապետ արհեպիսկոպոսի Զէրունցի, էջմիածնա կաթողիկոսի Աստուածատուրի»:

2. IIIա Այլ գրիչ, նոտրգիր. «Յարաքիւրցի Տէր Սարգիս է յիշատակ»:

3. IIIա Այլ գրչով գանազան գրչափորձաթխաններ և «4 Évangélistes, traduits en Arménien et en Tur[c]. Sg. 10/3, 41».

4. IIբ «La note au bas de la page signifie souvenir du Révérend père Der Sarkis, originaire de la ville d'Arapguir (Turquie d'Asie). 25 janv. 1900». Ներքին ավելացրած՝ «Թէլիան»:

5. IIա Ամբողջ երեսի վրա մի նկատագրության, գրված հայագետ Félix Nève-ի ձեռքով. «Vente de Jonghe, 52 fr. 80 c. XVIII s. Les quatre Évangiles en Arménien et en Turc. Maroquin noir au chiffre du sultan sur le plat. La souscription finale porte que ce livre a été achevé l'an 1169 (de l'ère arménienne), le 11 du mois de mars, correspondant à l'an 1720 de l'ère chrétienne. Il est de la main du calligraphe Katchadour du temps de l'archevêque Garabed (dit) Zetoi ntzi. Asdwazadour étant catholico d'Echmiadzin», որ և նույնությամբ ապացրված է «Catalogue des Livres et Manuscrits formant la Bibliothèque du feu M. J. B. Th. de Jonghe...», Tome I, Bruxelles, 1860, p. 2.

6. 92բ Ստորին լուսանցքի մեջ նույն գրչի ձեռքով. «Ոսկի էիթիրաիմ պուքեաղրաի եազարզրմ կիւն»:

7. Կազմի Ա կողի ներքը մի Ex-libris. „Fortune ne vieillit pas“ վերտառաթյամբ և ներքեր՝ „Bibliothèque de Th. de Jonghe“.

Ձեռագիրս համառոտ նկարագրված է „Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique par J. van Den Gheyn, S. J.“, Tome I, p. 39, § 85 (21701), Bruxelles, 1901.

2

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՅ ԼԵԶՈՒԻ

Ms. № 2593

ԺԸ—XVIII

Թերթ՝ $2 + 143$ (կրկ. 124 և 125) + 2 = 147: Մեծուրյուն՝ $24,5 \times 18,5$: Գրուրյուն՝ միասյուն, $22 \times 12,5$: Տող՝ 48: Պրակ՝ պրակահամար շունի, ունի էջահամար՝ $4 + 1 - 291$ (կրկ. էջ 211, ուրեմն՝ 292) + 4: Նյութ՝ թուղթ, հաստ, անողորկ, գեղնավուն: Գիր՝ հայերեն մասը բոլորգիր, կանոնավոր, միջակ մեծությամբ: Կազմ՝ $25,2 \times 19$, ստվարաթուղթ, կաշեպատ, գեղին, գեղեցիկ կազմ, մեջը ոսկեզարդ: Ներքը գունավոր թուղթ, կողերը կարմիր աղյուսագույն: Մագաղաթյա պահպանակ՝ շունի, միայն սկզբից և վերջից երկ-երկու թղթյա պահպանակ: Հանգամանք՝ շատ լավ: Գատարկ՝ Iբ, II, 291, I, IIա: Խորան, կիսախորան, լուսանցազարդ, նկար՝ շունի: Զարդագիր՝ ամբողջ այբուբենը, եվրոպական նոր արվեստի ոճով, մեծ մասամբ մարդագրեր, երբեմն նաև թռչնագիր և ձկնագիր: Ժամանակ՝ անհայտ, հավանորեն՝ ժԸ դ. (1710-ից հետո): Տեղ, գրիչ, տեղ՝ անհայտ: Հիշատակարան՝ շունի: Տեղեկություն՝ գնված 1900 թ. հունիս 23-ին Shelterham գրատնից, որ վաճառված է հավանորեն (ինչպես ենթադրելի է IIա երեսի վրա գրվածից) Bayan's-ից £ 1,10: Մի ժամանակ եղել է Sir S. P. Middle Hill գրատան մեջ և կրել է № 999, հետո՝ № 2273: Կնքադրոշմ՝ IIա, Iա, 145ր, Iա. „Bibliothèque Royale de Belgique“.

Մատյանս է „Het eerste Boek der Spraakkonst van de Armeenshe Tall“, ինչպես երևում է Iա վերնագրից, գրված հուլանդերեն, իբրև Քերականություն հայոց լեզվի, որի հեղինակն անծանոթ է ըստ մատենիս, սակայն Joh. Joachimi Schröder-ի «Արամեան լեզուին Գանձ»-ի բառացի թարգմանությունն է, և բովանդակում է.

ա. Iա „Het eerste Boek der Spraakkonst van de Armeenshe Taal na de Letter van de Orthographie of Spelling. Eerste Hoofdstuk. Van de Letteren...“.

Կից հայ այբուբենի զանազան ձևերը. նույնը, ինչ որ Շրոդերի «Գանձ»-ի մեջ (անդ, էջ 1—4): Չէ թարգմանված սրան նախորդող „Dedicatio“, „Praefatio“, „Dissertatio“ բաժինը (անդ, A, B, C, էջ 1—64):

բ. 3ա „Van de Letteren“ վերնագրի սակ հայ տառերի զանազան տեսակների բացատրություններ, ինչպես. „De eerste is Grootte—ծաղկազիր...“.

De Sweede—երկաթագիր..., De Derde is—բուրդգիր..., De Vierde is—նորրդգիր...: Տե՛ս «Գանձ», էջ 5:

գ. 3ր «Sweede Hoofdstuk. Van den kragt der Letteren...». Տառերի հնչման մասին: Տե՛ս «Գանձ», էջ 6—17:

դ. 10ա Երկրարբանների, բաղաձայն ու ձայնավոր տառերի մասին: 12ա վանկերի կազմություն: 13ա Բառերի կազմություն: 13բ Կետադրություն: 15ա Շեշտադրություն: Տե՛ս «Գանձ», էջ 18—28:

ե. 16բ «Van de Verkorting»: Առաջ են բերված կրճատումների սովորական օրինակներ. «Աժ, ամ—չատուած... Քրդ»: Տե՛ս «Գանձ», էջ 28—32:

զ. 18ա Մի հատված Մովսես Խորենացվո «Պատմություն Հայոց»-ից. «Գիմումն ի մեզ Պոմպէի Հոովմայիցոց զօրավարի և առնուլ զՄաթար... աւետիք մահուան Միհրդատայ» (Գիրք Բ, ԺԵ), տառադարձված եվրոպական տառերով. Թարգմանությունը՝ 19բ: Տե՛ս «Գանձ», էջ 32—35:

է. 20ա «Algemeene Regelen. Siende Hoofdstuk. Van de Verandering en uyt lating der klinkers. Algemeene Regelen...». Չայնավորների հնչման կանոնները և օրինակները, որով և վերջանում է առաջին գիրքը: Տե՛ս «Գանձ», էջ 35—40:

ը. 23ա Ակումբ է բուն քերականությունը. «Letterlyke Spraakkonst van de Armeenshe Taal. Sweede Boek. Van de Naam...». Բաժանված գանազան գլխիների. 23բ—30ա §§ 2—7 բառերի, ածականների, անունների տեսակների, ածականների, թվի ևն մասին: 30ա § 8 «Aghtste Hoofdstuk. Van de Naam val...». Հոլովների մասին: Տե՛ս «Գանձ», էջ 41—86:

ր. 41բ «Elfte Hoofdstuk. Van de Getal Naam Woorden...». Թվական անունների հոլովումների օրինակներ: Տե՛ս «Գանձ», էջ 86—91:

ժ. 43բ «Zwaalfde Hoodstuk. Van de Voornaam Woorden...». Գերանունների հոլովման գանազան օրինակներ՝ §§ I—VIII, որով վերջանում է երկրորդ գիրքը: Տե՛ս «Գանձ», էջ 91—99:

ժա. 47ա «Het der de Boek de Letter lyke Spraakkonst der Armeenshe Taal. Van het Werk Woord. Eerste Hoofdstuk...». Բայերի մասին, խոնարհումների գանազան օրինակներ: 70ա Կրավորական բայեր: 74ա Օժանգակ բայեր: 75բ Անդեմ բայեր, որով վերջանում է երրորդ գիրքը՝ 77ա: Տե՛ս «Գանձ», էջ 100—161:

ժբ. 77բ «Vier de Boek. Van de Armeensche Letter lyke Spraakkonst». Մտեսանքների, շարկապների, նախադրությանների, միջարկությանների մասին: Տե՛ս «Գանձ», էջ 162—177:

ժգ. 87ա Ակումբ է քերականության երկրորդ մասը՝ Համաձայնություն. «Letter lyke Spraakkonst van de Armeensche Taal. Vyf. e Boek. Van de Woordschiking. Eerste Hoofdstuk Van de overeenk omst des naam woords met her Naam Woord...», 107բ. «Վերջ քերականութեանս. Eynde van Get Vyfde Boek». Տե՛ս «Գանձ», էջ 178—220:

«Գանձ»-ի հետևյալ գլուխը «Prosodia Armenica, sive, artis metricae et musicae elementa» (էջ 221—298) չէ թարգմանված մատենիս մեջ:

ժդ. 108 «Voordeeden van het kort begrip der Geedendaagsche Armeensche Burgerlyke Taal...».

Այս և հետևյալ գլուխը նվիրված է ժամանակի աշխարհաբարի քերականության և լեզվի կազմության: Նախաբանս չէ վերջացրած: 110ա «... idien die uw betrageen. Vaar wel...».
Մնացածը թերի, որի համար համարյա մի ամբողջ էջ բաց տեղ թողած: Տե՛ս «Գանձ», էջ 299—302:

ՁԵ. 110բ «Kort begrip der burgerlyke Spraak van de Armentiers. Eerste Hoofdstuk van de Letterbeschryving...». Հնչյունների փոփոխություն մասին զանազան դասաների մեջ: Վերջանում է 120ա «De overige zal de oefening Geeven, waar in de Volgen de Zaamenspraaken den Lezer die zig op de Arm. burgerl. spraak beolytigen zullen in beyden». Տե՛ս «Գանձ», էջ 303—324:

ՓԳ. 120բ Մի գրուցատրական բաժին, աշխարհաբար, դիմացը հուանդերեն թարգմանությամբ: Վերջը՝ 143բ «S[իրատուր]. Տեղէս շուրի վանքն երկու սահաթ ճանապարհ այ», որի շարունակությունը, ինչպես նկատողություն է արած հետևյալ էջի վրա, «The last lief is bound in wrong, after p. 261», գտնվում է 129ա «... պիտի ծարաւ գնանք ... վանքոց մեզնից շատ բարե», որով և վերջանում է մատյանս: Տե՛ս «Գանձ», էջ 325—370, որի 367 էջի պարսկերեն երկու տող գրությունը ձեռագրիս մեջ չկա. տեղը դատարկ, դիմացը՝ պարսկերենի թարգմանությունը:

Ձեռագիրս շունի «Գանձ»-ի հաջորդ գլուխները՝ էջ 371—490:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն

Չունի: Թվական անունների հուլիվման օրինակների մեջ հառաջ է բերված նաև «ՌՃՄԹ» (1710). «... Յամի Տիսան հազար եօթն հարիւր և տասներորդ», որ հավանորեն Շրոդերի «Գանձ»-ի գրության թվականն է, որովհետև 1711-ին գիրքն արդեն տպված էր, որ շատ հետո, երևի, թարգմանված է նաև մատյանս (տե՛ս անդ, էջ 88):

3

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Ms. №№ 21882, 21883, 21884

ԺԸ—XVIII

ԹԵՐԲ—Ա հատոր՝ 4+437 (կրկ. 56 և 59), Բ հատոր՝ 2+535 (կրկ. 380 և 470), Գ հատոր՝ 2+456 (կրկ. 192 և 302): Մեծուրյուն՝ 36×23,5: Գրուրյուն՝ միասյուն, 29×15, երբեմն ավելի կամ պակաս: Տող՝ 3—39: Պրակ՝ պրակահամար շունեն (Ա հատորն ունի 1—54 թերթահամար, այնուհետև չէ նշանակված, ինչպես և մյուս հատորները): Նյութ՝ թուղթ, հաստ, անողորկ, կոշտ, սպիտակ: Գիր՝ տեղ-տեղ նոտրգիր, մեծ մասը շղագիր, եվրոպական գրչի գրու-

թյամբ, անկանոն, պարզ: Կազմ՝ 3 հատորն ևս 36,2×24,2, ստվարաթուղթ, ամուր, կաշեպատ, դեղին, եվրոպական գեղեցիկ կազմ, ժԸ դ., եզերքները և մեջքը մանր զարդերով: Մեջքի վրա ոսկե տառերով անունը և հատորի համարը: Ներսը գունավոր թղթով պատած: Մագաղաթյա պահպանակ՝ շունի: Հանգամանք՝ լավ: Մեջք բազմաթիվ նոր թերթեր ավելացրած և նույն գրչով այլ հավելումներ արած: Թերթերի վրա հրեման մանրիկ թղթիկներ կպցրած՝ մի կամ մի քանի բառերի հավելումներով, նույն գրչով: Շատ տեղեր քաց թողած՝ բնագրի մեջ նոր բառեր ավելացնելու համար: Գառարկ՝ բազմաթիվ, դիտավորությամբ թողած՝ հավելումների համար: Խորան, կիսախորան շունի: Չարդագիր՝ շունի: Սկզբնատառերը շատ սովորական նոտրգիր գլխատառեր, դեղնավուն թանաքով, որ տեղ-տեղ ծծված է և անցած մյուս երեսը: Բազմաթիվ հավելումներ սև թանաքով բնագրի մեջ և լուսանցքների վրա: Ժամանակ՝ անհայտ, հավանորեն ժԸ դ կեսերին: Տեղ, գրիչ, տեղ՝ անհայտ: Հիշատակարան՝ Ա հատոր Iա, IIIա: Տեղեկություն՝ գնված 1863 թ. մայիս և հոկտեմբեր ամիսներին Van Alstein-ի գրատան վաճառումի տնօրդի ժամանակ (1863 թ., մայիս 30), Գան (Gand), 26fr. 40c. երեք հատորը (տե՛ս հիշատակարանը): ԿնՖադրոշմ՝ շունի:

Մատյանս է Բառարան հայերեն-լատիներեն, երեք հատորի մեջ՝ I—III, որի հեղինակն անծանոթ է, և բովանդակում է.

1. Հատուր առաջին. 1բ «Աբբայ. յի—մեծ հայր, պապ, Abbas, abbé, bée: Աբվա—վանապետ, վանաց հայր և հայրապետ, առաջնորդ վանաց: Աբբաս. յ, ու—մեծատուր: Աբբանա—բաղանիք, լուսացման տեղիք: Աբբանայ—delubrum, idolorum templum, ~ forum: Աբղմսեհ—ծառայ Քրիստոսի...»:

Բառարանիս մեջ բոլոր հայերեն բառերի դիմաց միշտ չէ նշանակված լատիներենը. բազմաթիվ բառեր առանց թարգմանության: Լատիներեն բաժնի մի մասն այլ գրչով, ավելի հետո: Լուսանցքների մեջ բազմաթիվ հավելումներ, այլ գրչով:

Բառարանս հետաքրքրական է բազմաթիվ գավառական բառերի պաշարի տեսակետից. «Աղցաման—ապարանջան: Արծուց—ծովի գործի կամ ցանց: Թեփուր—panna...» (Ղաբարադի բարբառով՝ «տեփուր»): Վերջը՝ 431ա «Իււէան ինֆեան—իւրեան յատուկ, sui ipsus: Իֆլին—իֆլինճ, իֆլիչ և խօնցու, Arthritis asthriularis morbus, ~laguta»:

Այս և հետևյալ հատորների մեջ բազմաթիվ թուրքերեն, պարսկերեն, եբրայերեն բառեր, հատուկ անուններ:

2. Հատուր երկրորդ. 2բ «Լաբան—Laban: Լաբու. բոսի—մի եզնորու, որ թարգմանի օձահալան: Լազեմ. եցի, գել, ազցեմ—labeitro: Լազեմի. ազցի կամ աքուց, աքացի—saleis ictus: Լազուցանիմ. գուցի, զցեալ—արտաքս թազուցանեմ, պահվեմ...»: Վերջը՝ 532ա «Շաղփեմ—ad. շաղափ, terbro perforo: Շամարայ—մանէպպէ, գարթուցիչ. Exutatorum horologium: Շամանդաղ աչաց—Albugo in oculo, cataractam in oculo»:

3. Հատու երրորդ. 1ր «Շամբշեալ. շելոյ—լիմարեալ, Lymphatus, Lympatus: Շամբշիմ. շեցի, շեալ—լիմարացուցանեմ, ad insaniam adigo, demento: Շամբուշ—անմիտ կամ անվարժ, absurdus կամ տգէտ, խելվ, անմտացեալ, լեռնական, վայրի... Պառակ. քակի—կողմն, անապատ, կովերու, եզներու տեղ ... հարան ... Քոռանցի. ցնի—ազատ մարդ... Քուրի քուրի—ուրոյն ուրոյն ... Ջոայ—կուծ, սափար...»: Վերջը՝ 448ա «Օրօրոց կամ օրոց—canabula, orum, cano... Օցումն—Catta: Օցուտ—Catta»: Եվ ստորև մատիստով՝ „Finis“:

449ա «Եւ—et: Եւ քանգի...»:

450ա—452ա Հովհիլիմ թոռեր, թվով 12: Վերջ՝ «Գիւտարար—inventore: Գիւտարիւտ—parabills qui faeiele camparari politt etc. ...», սրով և վերջանում է մատչանս:

Հայ լեզվագիտության և բանասերների աշխատասիրող եվրոպացի գիտնականների մասին համառ. Օքսֆորդի Բողլեյան գրատան հայերեն ձեռագրերի ցուցակ N 63, Հ. Գ. Ջարրհանալյան, «Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզուի և մատենագրութեան յԱրևմուտս», Վենետիկ, 1895, էջ 21—35 (G. A. Schrumpl, „Les etudes arméniennes en Europe“) Կ. Կոստանյան, Հայագիտութիւնն Արևմտեան Եւրոպայում, Թիֆլիս, 1910, էջ ԻԱ-Մ:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն

1. Խա (Ա. հատոր) Հայագետ Félix Nève-ի գրչաթխամբ. „Vente Van Alstein, 26 fr. 40 [c.] les 3 volumes №№ 21882—21884“.

2. Խա (Ա. հատոր) Ալլ գրիչ, ԺԹ գ., վարժ, բայց սխալ ողղագրութխամբ. „Le présent dictionnaire a tété trouvé chez un bokini[s]te de la Rue St. Severin et St. Jacque. Thonderterthroukh, arménien de Erzeroum“.

Ո՞ր է գրված այս հիշատակարանը—Գա՞ն, թէ Լիեժ, ուր կան վերը հիշատակված փողոցները*: Նույն նկատողութխուներ տե՛ս „Catalogue des livres et manuscrits formant la Bibliothèque de feu Mr. P. Léopold Van Alstein, professeur agrégé à l'Université de Gand...“. Gand. 1863, Imprimerie et lithographie de C. Annot—Braeckman, Tom I, p. 153, § a № 2102, ուր ձեռագրի մասին արված է հետևյալ տեղեկութխուներ. „Mss. tout arménien avec des notes et la traduction latine de quelques mots d'une seconde main (Note écrite sur la feuille de garde). Le présent dictionnaire a tété trouvé chez un bokiniste de la Rue St. Severin, St. Jacque. Thonderterthroukh, arménien de Erzeroum“.

* Հաս «Աւերհանդակ» օրաթերթի (Կ. Պոլիս, 1900, N 317), ուր համառոտ հաշորդագրութխուն կա այս և N 1 ձեռագրի մասին, նշված փողոցները գտնվում են Փարիզում:

նույն աճուրդի ժամանակ, ի միջի այլոց, վաճառվել են 53 անուն հայերեն գրքեր (տե՛ս «Catalogue...», Tome I—II, №№ 186—189, 515, 555, 2101, 2103—2128, 3358, 3538, 3886, 4379, 4547—4548, 4551—4559, 7037, 7039—7040, 7044, 7048) և հետևյալ ձևազիրը.

«№ 2129. Manuscrit arménien: Recueil de discours des pères, d'histoires des saints, etc. en tout 44 discours ou instructions, 4° à deux colonnes, veau ancien. Manuscrit très lisible, copié à Constantinople par le prêtre Paul, l'an 1118 de l'ère arménienne, c'est-à-dire l'an 1669». (Քարգմ. «№ 2129. Հայերեն ձևազիր. Ժողովածու [եկեղեցական] հայրերի ճառերի, սրբերի վարքերի ևն., ընդամենը 44 ճառեր կամ խրատներ: Քառածալ, երկսյուն, կաշեպատ (հին հորթենի): Դյուրընթեռնելի ձևազիր, ընդօրինակված Կ. Պոլսում Պողոս քահանայի ձեռքով Հայոց 1118 թվականին, այսինքն՝ 1669 թ.):